

УДК [316.614.5:37.012.013.42.018.43]:355.48(470:477)"20"

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v041.2023.14>

Т. С. Марусяк

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2699-3154>

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри соціології

Львівського національного університету імені Івана Франка

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ХОУМСКУЛІНГУ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Постановка проблеми. Освіта як і інші сфери соціального життя змушена реагувати на виклики сьогодення, трансформуватись відповідно до нових реалій пандемії та війни задля реалізації неперервності навчального процесу. Законодавство України пропонує різні форми навчання, які набувають актуальності лише в сучасних умовах, адже для багатьох ключовою ціллю стає безпека, особливо дітей. Легітимація нових форм одержання знань також зумовлена і потоками зовнішньої та внутрішньої міграції людей, які змушені шукати безпечних умов перебування, при цьому втрачаючи можливість бути залученими до очного чи змішаного навчального процесу у своєму закладі освіти.

За даними Міністерства освіти і науки України, станом на 1 вересня 2022 року за кордоном перебувало 492 077 дітей шкільного віку. За даними МОН, станом на 25 жовтня 2022 року у закладах шкільної освіти в Україні навчаються майже 4 млн. учнів, також станом на 14 листопада 2022 року, понад 167 тис. внутрішньо переміщених дітей продовжують навчання в закладах загальної середньої освіти, що функціонують¹.

Враховуючи умови, в яких опинились українці після повномасштабного вторгнення росії, варто сказати, що початок 2022/2023 навчального року в Україні був складним. За результатами сьомої хвилі дослідження, проведеного компанією Gradus у серпні 2022 р., 59% респондентів, які мали дітей шкільного віку, не готові були відправити свою дитину на очне навчання у школі, натомість вони воліли б обрати дистанційне навчання, тоді як висловили готовність відправити дітей до очної школи – 26%². Звісно тут потрібно звертати увагу і на регіон проживання респондентів (на межі військового зіткнення, на окупованих чи деокупованих територіях, у відносно безпечніших регіонах).

¹ Де і як навчаються українські діти в часи війни: проблеми, пропозиції, рекомендації. Офіційний сайт Освітнього омбудсмена України. URL: <https://eo.gov.ua/de-iaak-navchajutsia-ukrainski-dity-v-chasy-viyny-problemy-propozytsii-rekomendatsii/2022/11/16/>

² Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни росії проти України. Аналітичний звіт сьомої хвилі дослідження. URL: https://gradus.app/documents/286/Gradus_EU_wave_7_UA.pdf

Влада, адміністрації освітніх закладів та батьки намагались досягти компромісів у організації навчання дітей, а також спільними зусиллями облаштувати безпечні простори для укриття. Зокрема, ще в серпні батькам школярів було доведено до відома, що навчальний заклад буде проводити заняття у дистанційній, очній чи змішаній формі навчання залежно від регіону. Проте, було запропоновано і альтернативний варіант для вибору на розсуд батьків. Зокрема одним із способів отримання формальної освіти школярами стала *сімейна форма навчання або хоумскулінг* (від англ. homeschooling – домашня освіта). Звідси хоумскулер – «той, хто навчається вдома», «учень домашньої форми навчання».

Метою статті є виокремлення соціальних аспектів функціонування та поширення сімейної форми навчання школярів в умовах пандемії та війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці сімейної освіти присвячені публікації здебільшого педагогів, психологів, юристів. Ахновська І. О., яка аналізує особливості освіти дітей вимушених переселенців внаслідок бойових дій звертає увагу на актуальність вивчення теми сімейної освіти, зважаючи на те, що все більше сімей вважають доцільним перехід дитини від традиційної школи на домашнє навчання і все більше батьків незадоволені якістю освіти у традиційній школі [1]. На нашу думку, зниження такої якості може бути пов'язане із періодом пандемії та швидким переходом на дистанційне навчання без належної підготовки учасників процесу. Товканець Г. аналізує сімейну форму навчання як альтернативну освіту та вказує, що альтернативність полягає не в удосконаленні чого-небудь, а в намірах знайти інші способи відносин, і що найголовніше – смисл і цінності. Це більшою мірою стосується освіти, де в пошуках нових джерел і можливостей альтернативна освіта вказує на нові вектори розвитку освітньої системи загалом [3].

Водночас ми вважаємо, що обрана нами тема є актуальною саме в соціологічному контексті. Соціальні аспекти дослідження поширення домашньої освіти, на нашу думку, можуть бути

пов'язані із вивченням особливостей легітимації³ хоумскулінгу в сучасному українському суспільстві, виявленням причин переходу на такий формат навчання із окресленням позитивних та негативних його наслідків. Також актуальними є пов'язані із цим питання соціалізації школярів, а також соціальне самопочуття усіх залучених учасників.

В українській соціології обрана нами тематика є недостатньо дослідженою. Проаналізувавши емпіричні матеріали ключових соціологічних центрів в Україні (зокрема Київського міжнародного інституту соціології, Соціологічної групи «Рейтинг», дослідницької компанії «Gradus Research» та ін.), які активно проводять опитування в період війни, ми дійшли висновку, що освіта є досить актуальною темою, проте невивченими залишаються питання, пов'язані із саме сімейною формою навчання.

Виклад основного матеріалу. Згідно законодавства України батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти та сприяти, щоб дитина виконувала освітню програму й досягала передбачених програмою результатів навчання. Проте, сучасні реалії не завжди дозволяють це реалізувати повноцінно і вчасно. Сімейна (домашня) освіта має чітко регламентований характер, проте слід відрізняти їх від дистанційного навчання. Згідно із Законом України «Про освіту» від 2017 року (ст. 9) особа має право здобувати освіту в різних формах або поєднуючи їх. Основними формами здобуття освіти є: 1) інституційна (очна (денна, вечірня), заочна, дистанційна, мережева); 2) індивідуальна (екстернатна, сімейна (домашня), педагогічний патронаж, на робочому місці (на виробництві); дуальна. Також зазначено, що сімейна (домашня) форма здобуття освіти – це спосіб організації освітнього процесу дітей самостійно їхніми батьками для здобуття формальної (дошкільної, повної загальної середньої) та/або неформальної освіти. Відповідальність за здобуття освіти дітьми на рівні не нижче стандартів освіти несуть батьки. Оцінювання результатів навчання та присудження освітніх кваліфікацій здійснюються відповідно до законодавства [5]. Якщо екстернат і педагогічний патронаж означають, що дитина не може відвідувати школу з поважних причин, то домашня форма дозволена всім учням.

Фактично батьки можуть самостійно опрацювати матеріали із дитиною із використанням методичних матеріалів, відеоуроків або залучити фахівців (репетиторів, тьюторів). На перший план тут виходять самоорганізація та самоконтроль,

звміння раціонально планувати час та ресурси, автономність та головне індивідуальний підхід. Проте, особливістю сімейної освіти в Україні є формальний характер, тобто те, що дитина прикріплена до конкретної школи, класу, вчителя. Батьки на початку року можуть написати заяву та оформити за бажанням дитину на сімейну форму навчання. Оцінювання знань проводиться вчителями в кінці семестру за допомогою опитувань, контрольних робіт тощо. Тобто, домашня форма передбачає обов'язкову атестацію учнів (зазвичай посеместрово) школою. Якщо ж результати виявляться незадовільними, то в цьому випадку школа може стати на захист права дитини на освіту та наполягати на поверненні до звичної форми навчання.

Вивчення причин, які спонукають батьків обирати сімейну форму одержання освіти для своїх дітей є одним із аспектів соціологічного дослідження, адже ці причини можуть мати не лише індивідуальний (на мікрорівні), але й соціальний (на мезо- та макрорівнях) характер. Зростання кількості хоумскулерів може свідчити про дисфункційні аспекти системи освіти, зниження якості знань учнів. Звісно не менш важливими є соціальні виклики пандемії та війни.

У період до повномасштабної війни з росією в Україні батьки, що обирали сімейне навчання для дітей, були здебільшого несприйнятими суспільством та вважались такими, що через свої переконання віддаляють дитину від соціального життя та позбавляють безлічі можливостей, обмежують права. Такий прояв швидше був девіантним для українського соціуму. Війна звісно змінила і соціальний статус домашньої освіти і громадську думку щодо цього явища, а отже можна говорити про процес легітимації в умовах сучасного українського суспільства. Тобто, до війни цією формою навчання користувалась незначна кількість сімей (здебільшого через булінг, бажання обрати індивідуальну освітню траєкторію, релігійні чи інші переконання, наприклад щодо вакцинації). Проте з 2022 року сімейна освіта стала своєрідною альтернативою для багатьох родин з України, які через побоювання відвідувати школу чи інші причини, свідомо приймали рішення залишати дітей вдома протягом навчального року. Також ті, хто перебували за кордоном змогли не втрачати можливості отримати документ про шкільний освітній рівень в Україні.

Виходячи із результатів соціологічного дослідження, проведеного благодійним фондом SavED спільно з аналітичним центром Cedos вже під час повномасштабної війни в Україні, частина українських учнів навчаються індивідуально, отримуючи від школи навчальний план і педагогічну підтримку та проходячи регулярний контроль знань. У їхньому звіті вказується, що за даними

³ Під легітимацією ми розуміємо певний процес суспільного визнання, надання значущості, законності, прийнятності певному інституту, соціальній практиці чи окремій складовій соціальної реальності, в нашому випадку йдеться про різні форми одержання освіти школярами.

МОН, за екстернатною формою⁴ навчання вчать 33 423 учениці (1%), ще 63 633 (2%) навчаються за сімейною формою навчання. За екстернатною формою навчання найбільша частка дітей навчається у Києві (12 509 – 4%). За сімейною формою навчання найбільша частка учениць навчається у Херсонській області (4 139 – 6%), Києві (4%), Київській області (3%) та Івано-Франківській області (3%) [6].

У поточному навчальному році сімейна форма навчання рекомендована як один із варіантів для навчання учениць за кордоном. Частка тих, хто навчається за сімейною формою, становить всього 13% від загальної кількості дітей, які продовжували перебувати за кордоном станом на грудень 2022 року [6].

Зарубіжні публікації з питань сімейної освіти здебільшого стосуються саме виявлення причин поширення такого явища. Згідно емпіричних досліджень, які були проведені у США ще до пандемії, тобто у 2019 році, основними причинами переходу на домашнє навчання були: стурбованість шкільним середовищем (безпека, наркотики, негативний вплив ровесників (80% опитаних), бажання забезпечити моральне (74%) чи релігійне (58%) виховання, бажання забезпечити нетрадиційний підхід до освіти дитини (54%), особливі потреби дитини (23%) і ін. [8]. Цікавим є те, що саме зовнішні, соціальні причини стають визначальними.

Враховуючи реалії сьогодення, до причин переходу на сімейну форму навчання ми першочергово можемо віднести: підвищену тривожність батьків за безпеку дітей (тобто відсутність належних безпечових умов в навчальних закладах), перебування у зоні бойових дій чи окупації (через це неможливість долучення до загального навчального процесу), переїзд в іншу країну (проте бажання продовжувати навчання в українській школі). Також, на нашу думку, залишаються актуальними і питання уникнення булінгу чи конфліктів, особливі потреби дітей, особисті переконання та цінності. Звісно виявлення причин буде завданням подальших наших емпіричних досліджень.

Говорячи про соціальні аспекти поширення різноманіття форм навчання, також варто звернути увагу на проблеми підготовки та адаптації вчителів, адже реалізація різних форматів для різних учнів вимагає часових затрат на розробку індивідуальних планів, завдань та критеріїв їх оцінювання, додаткових консультацій, нових педагогічних навичок організації та контролю одержання знань в домашніх умовах. Ці аспекти

можуть мати вплив на їх соціальне самопочуття та задоволеність працею.

Ми можемо виділити позитивні та негативні аспекти переходу учнів на домашню форму шкільної освіти.

До основних **переваг** сімейної освіти в умовах сучасної України ми можемо віднести:

- навчання за індивідуальним графіком;
- незалежність від місця проживання / перебування й стану здоров'я, тобто можливість продовжувати навчання із закордону чи окупованих / деокупованих територій та отримати формальний документ про завершення закладу освіти;
- можливість отримати навички самоорганізації та тайм-менеджменту;
- врахування особливостей індивідуального розвитку дитини, її особистісних характеристик, можливостей засвоєння матеріалу;
- тісна взаємодія з батьками, можливість транслювання сімейних цінностей та переконань;
- можливість вивчати матеріал у креативному, інтерактивному форматі із залученням інтернет ресурсів;
- безпечний та комфортний простір;
- відсутність булінгу та емоційного дискомфорту, пов'язаного з перебуванням у колективі;
- можливість вибору вчителів та уникнення конфліктів учитель-учень.

Проте, якщо ми говоримо про формування особистості у соціальному контексті, то важливими є **низка недоліків**, що можуть стати на заваді успішної соціалізації дитини:

- обмежене спілкування з однолітками, що може негативно вплинути на формування ідентичності та комунікативних навичок, тобто негативний вплив на процес соціалізації та формування стресостійкості;
- значна частина часу проведена за комп'ютером;
- недостатні педагогічні компетенції батьків, невміння пояснити навчальний матеріал та критично і об'єктивно оцінити успішність дитини або недостатня кількість вільного часу у батьків для повноцінної організації процесу;
- відсутня можливість командної роботи та взаємодії у колективі;
- ризики «виключення» шкільних психологів із взаємодії з дітьми, що в умовах можливих посттравматичних та стресових ситуацій є важливим.

Основною особливістю сімейного навчання, яку важко віднести до переваг чи недолік слід вважати повну відповідальність батьків за освіту дітей. Це вимагає часу, зусиль, вмінь і навичок, особистісних якостей. Емпіричне вивчення можливостей і результатів виконання батьками соціальної ролі вчителя, їх задоволеність та самопочуття, вплив на успішність дітей можуть стати предметом соціологічного дослідження.

⁴ Екстернатна форма навчання передбачає самостійне освоєння учнями шкільної програми без відвідування школи. Учні здають контрольні роботи раз на рік і консультуються з учителями. Згідно з українським законодавством, на екстернатну форму навчання можуть перейти лише діти, які належать до окремих категорій.

Висновки. Нами було проаналізовано соціальні аспекти поширення сімейної освіти в Україні. Ми вважаємо обрану нами тему перспективною саме в руслі соціології, що передбачає комплексне вивчення процесу впровадження такої форми навчання в системі шкільної освіти, дослідження процесу її легітимації в сучасному соціумі, виявлення можливих впливів на соціалізацію дітей.

Література

1. Ахновська І. О. Освіта дітей вимушених переселенців внаслідок бойових дій в Україні. *Вісник науки та освіти*. 2022. Вип. 2 (2). С. 113-127.
2. Вихрестенко Ж. Домашня (сімейна) освіта як альтернативна форма загальної середньої освіти. *Електронне видання Народна освіта*. 2015. № 1 (25).
3. Товканець Г. Сімейна форма навчання як альтернативна освіта в українському освітньому просторі. *Молодь і ринок*. № 1/209 (2023). С. 49-52
4. Berger, P. L., Luckmann, T. *The Social Construction of Reality. A Treatise on sociology of Knowledge*. 1966.
5. Закон України «Про освіту» від 5.09.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
6. Когут І., Нікуліна О., Сирбу О., Жерьобкіна Т., Назаренко Ю. Війна та освіта: Як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи. Звіт про результати дослідження, проведеного аналітичним центром Cedos на замовлення благодійного фонду savED за підтримки Міжнародного фонду «Відродження». 2023. URL: https://saved.foundation/reports/ua/yearofwar_report_ua.pdf?fbclid=IwAR3RSUaWvtmPL5S9EpD7BFj53xqzoAHnwXh7--ofgrhLNoi5CwI9RNYUMr
7. Lives on Hold: Intentions and Perspectives of Refugees from Ukraine. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/95767>
8. Homeschooled Children and Reasons for Homeschooling. National Center for educational statistics. URL: <https://nces.ed.gov/programs/coe/indicator/tgk?tid=300>
9. Свиридова Т. І. Інформаційно-аналітичне забезпечення процесу підготовки фахівців для організації сімейної (домашньої) форми здобуття освіти. *Реформа освіти в Україні. Інформаційно-аналітичне забезпечення : збірник тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції (наукове електронне видання), 15 жовтня 2020 р. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2020. 340 с.*

Анотація

Марусяк Т. С. Соціальні аспекти функціонування хоумскулінгу в сучасному українському суспільстві. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню змін, що відбуваються у системі освіти в сучасній Україні. Пандемія, війна, значні потоки внутрішньої та зовнішньої міграції (особливо сімей з дітьми) формують нові виклики перед батьками, школою як соціальним інститутом та законодавчими і виконавчими органами влади. У статті подано ряд результатів емпіричних досліджень, що підтверджують актуальність теми. Зазначено, що як

відповідь на соціальні виклики сучасності виникають альтернативи для багатьох учасників забезпечити безперервність навчального процесу. Нові форми здобуття знань не лише стають буденністю, але й вкорінюються та витісняють звичний формат навчання. Дистанційність перетворюється на норму та потребує інституціоналізації через засвоєння соціальних норм та нових соціальних ролей. Зокрема одним із варіантів отримання формальної освіти школярами стає сімейна форма навчання або хоумскулінг, що відрізняється від вже звичного дистанційного формату навчання. В результаті розвідки окреслено соціальні аспекти дослідження, основні риси та особливості хоумскулінгу, виділено позитивні та негативні аспекти поширення домашньої форми шкільної освіти. До основних переваг сімейної освіти віднесено: навчання за індивідуальним графіком; незалежність від місця проживання / перебування й стану здоров'я; можливість отримати навички самоорганізації та тайм-менеджменту; врахування особливостей індивідуального розвитку дитини. На противагу цьому виокремлено низку недоліків, що можуть стати на заваді успішної соціалізації дитини. До найважливіших ми відносимо обмежене спілкування з однолітками, що може негативно вплинути на формування ідентичності та комунікативних навичок, тобто негативний вплив на процес соціалізації. Розвиток хоумскулінгу в контексті трансформації інституту освіти тягне за собою нові виклики. Ключовою проблемою, яка потребуватиме подальших досліджень звісно є якість сімейної форми освіти. Вирішенням її може стати покращення законодавчих і організаційних умов, розробка ефективних критеріїв контролю успішності засвоєних учнями знань, підготовка батьків до нової соціальної ролі вчителя.

Ключові слова: освіта, соціальна трансформація, війна, дистанційне навчання, хоумскулінг.

Summary

Marusiak T. S. Social aspects of the functioning of homeschooling in modern Ukrainian society. – Article.

The article is devoted to the study of changes taking place in the education system in modern Ukraine. Pandemic, war, significant internal and external migration (especially families with children) form new challenges for parents, school as a social institution and legislative and executive authorities. The article presents a number of empirical research results that confirm the relevance of the topic. It is noted that as a result of the system transformation, certain tendencies arise which become trends and alternatives for many participants to ensure the continuity of the educational process. New forms of acquiring knowledge not only become commonplace, but also take root and supplant the usual format of education. Remoteness becomes the norm and requires institutionalization through the assimilation of social norms and new social roles. In particular, one of the options for obtaining formal education for schoolchildren is the family form of education or homeschooling, which differs from the usual distance education format. As a result of the investigation, the main features and peculiarities of home schooling were outlined, positive and negative aspects of the spread of the home form of school

education were highlighted. The main advantages of family education include: learning according to an individual schedule; independence from the place of residence/stay and state of health; the opportunity to acquire self-organization and time management skills; taking into account the characteristics of the child's individual development. In contrast to this, a number of shortcomings have been singled out that may hinder the successful socialization of the child. Among the most important, we include limited communication with peers, which can negatively affect the formation of identity and communication skills, that is, a negative

impact on the socialization process. The development of homeschooling in the context of the transformation of the educational institution entails new challenges. The key problem that will require further research is, of course, the quality of the family form of education. Its solution can be the improvement of legislative and organizational conditions, the development of effective criteria for monitoring the success of students' acquired knowledge, and the preparation of parents for the new social role of the teacher.

Key words: education, social transformation, war, distance learning, homeschooling.